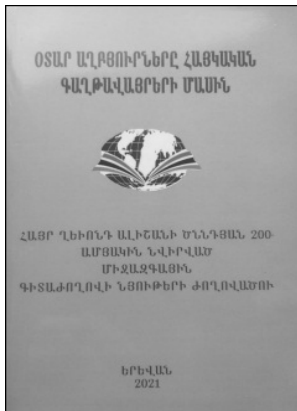

ՕՏԱՐ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԸ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳԱՂԹԱՎԱՅՐԵՐԻ ՄԱՍԻՆ: Հայր Ղևոնդ Ալիշանի ծննդյան 200-ամյակին նվիրված միջազգային գիտա-
ժողովի նյութերի ժողովածու, պրակ Ա, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ պատմության
ինստիտուտ, 2021, 404 էջ*:

Բանալի բառեր՝ օտար աղբյուրներ, հայկական գաղթավայրեր, Հայր Ղևոնդ Ալիշան, Ռենատուսի կամ Հայոց վանք, Արևելյան Այսրկով-
կաս, արաբական և պարսկական աղբյուրներ, եվրոպական ճանապարհ-
հորդներ, չվեղ ճանապարհորդ, Մեծ Բրիտանիայի և ԱՄՆ-ի սկզբ-
նաղբյուրներ, հունգարալեզու ձեռագիր, բուլղարահայուցիական պատ-
մամշակութային ժառանգություն, չվեյցարական վավերագրեր:

Ներկայացվող ժողովածուն ներառում է 23 հոդված, որոնց հեղինակնե-
րից 17-ը Հայաստանի Հանրապետությունից և Արցախի Հանրապետությու-
նից (ԱՀ) են, մեկական՝ Իտալիայից, Հունաստա-
նից, Ֆրանսիայից, Հունգարիայից, Բուլղարիայից, Շվեյցարիայից: Գիտաժողովի մասնակիցների աշ-
խարհագրությունը ներառել է 8 երկիր:

Օտար աղբյուրները, մասնավորապես՝ ճանա-
պարհորդների երկերը, հսկայական նյութ են պա-
րունակում հայկական գաղթախիսների բնակչու-
թյան թվաքանակի, տնտեսության, օտար ազգերի
հետ ունեցած փոխհարաբերությունների, հայ ազ-
գաբնակչության մշակույթի, կրթության և ներ-
համայնքային կյանքի բազմաթիվ իրողություն-
ների վերաբերյալ: Հարկ է նշել, որ սույն ժողովա-
ծուի մեջ բացառություն է կազմում Ջալալաբի

Հայությունը վերաբերող մեկ գեկուցում:

Ժողովածուն տպագրվել է ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի գի-
տական խորհրդի որոշմամբ՝ ինստիտուտի Հայկական գաղթախիսների և
Սփյուռքի պատմության բաժնի վարիչ, պ. գ. դ. Գևորգ Ստեփանյանի խմբա-
գրությամբ: Խմբագրական խորհրդի անդամներն են՝ նույն բաժնի գիտաշ-
խատուներ Բ. գ. թ. Արծվի Բախչինյանը, պ. գ. թ. Կարեն Մկրտչյանը և Էլի-
զաբեթ Թաջիրյանը:

«Մուտքի խոսք»-ում Գ. Ստեփանյանը գրում է, որ հայ գաղթախիսների
ամբողջական պատմության ուսումնասիրման համար հայկական աղբյուր-
ներից բացի, սկզբնաղբյուրային բացառիկ կարևոր նշանակություն ունեն
օտար հեղինակների տարբեր ժամանակների երկերը՝ հուշագրությունները,
ճանապարհորդական նոթերը, ուղեգրությունները, ուսումնասիրություննե-
րը և այլն: Նրա խոսքով՝ ժողովածուն, որը նվիրված է բանասեր, պատմաբան,

* Ներկայացվել է 01. XII. 2021 թ., ընդունվել է տպագրության 04. I. 2022 թ.:

աշխարհագրագետ, թարգմանիչ, բանաստեղծ, Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության անդամ Հայր Ղևոնդ Ալիշանի ծննդյան 200-ամյակին, յուրովի հարգանքի տուրք է հայագիտության մեծանուն նահապետին ու երախտավորին, նրա ազգաշահ գործունեությանը:

Վենետիկի Կա Պոսկարի համալսարանի և Հռոմի Քահանայապետական Արևելագիտության ինստիտուտի վաստակավոր դասախոս Տեր Լևոն արք. Զեքիյանը (Իտալիա) իր «Հ. Ղևոնդ Ալիշան բանասեր, աղբիւրագէտ. Աղբիւրներուն հաւատարիմ, հաւաստի եւ բժախնդիր մեծ բանասէրը» վերնագրով հոդվածում համակողմանի քննարկում է Ալիշանի գրական ժառանգությունը: Այդ նպատակով հեղինակը նախ առանձնացնում է Ալիշանին՝ որպես Վերածննդի դասական հումանիզմի ժառանգ, ապա ներկայացնում նվիրյալ հայագետին արդի քննական բանասիրության համատեքստում:

ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի Հայկական գաղթախնների և Սիյուռքի պատմության բաժնի գիտաշխատող Էլիզաբեթ Թաջիրյանը «Հ. Ղևոնդ Ալիշանի «Հայ գաղթախնների մասին» ձեռագիր հատորը և նրա աղբիւրները» հոդվածում եզրակացնում է, որ Ալիշանն առաջին հայագետներից է, ով, գիտակցելով Հայկական սիյուռքի անվիճելի դերն ու նշանակությունը Հայ ժողովրդի պատմության ուսումնասիրության մեջ, առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձրել նրա ուսումնասիրությանն ու համակարգմանը: Նրա արխիվում, ի թիվս այս թեմայով բազմաթիվ այլ տպագիր և ձեռագիր աշխատանքների, կա 550 A3 էջից բաղկացած անանուն ձեռագիր, որտեղ Ալիշանը վերաշարադրել է Իտալիայի Հայկական գաղթախնների, ինչպես նաև Եվրոպայի ու Հնդկաստանի բազմաթիվ Հայկական համայնքների հիմնադրման ժամանակաշրջանի օտար և հայերեն բնագիր տեքստեր, կատարել հակիրճ ամփոփումներ՝ նշելով դրանց հեղինակները, գրադարանները կամ արխիվային միավորները:

«Հայ գաղթավայրերը հնագույն շրջանում» խորագրով բաժնում ներկայացված է 3 զեկուցում:

Աստվածաբանության դոկտորանտ Գևորգ Ղազարյանը (Հունաստան) «Հայ վանականների VII դ. Հռոմում ներկայության խնդրի շուրջ» վերնագրով հոդվածում նշում է, որ Հռոմում Հայ եկեղեցականների ներկայության մասին հնագույն հիշատակությունը վերաբերվում է VII դ. երկրորդ կեսին: Խոսքը Ռենատուսի կամ Հայոց վանքի առաջնորդ արքա Թալասիոսի մասին է, որը մասնակցել է 649 թ. Լատերանի եկեղեցաժողովին: Թալասիոս վանահոր ստորագրության հունարեն ու լատիներեն տարբերակների վերլուծությունը թույլ է տալիս կարծել, որ Հռոմի Հայոց վանքի միաբանությունը բաղկացած է եղել այր և կին վանականներից:

Պ. գ. դ. Քրիստոֆ Մուլթաֆյանը (Ֆրանսիա) «Եւրոպական աղբյուրները նախասմանյան շրջանի հայոց Երուսաղեմի մասին» հոդվածում եզրակացնում է, որ, երբ Խաչակրաց արշավանքների ընթացքում եվրոպացիները հայտնագործեցին Երուսաղեմը՝ հայությունն այստեղ արդեն կայացած համայնք ուներ: Արևմտյան ճանապարհորդների համար հայոց Երուսաղեմը յուրօրինակ աշխարհ էր և նրանց հուշագրությունները թանկարժեք աղբյուր են այն դանազան կողմերով բացահայտելու համար: Լատիներեն տիրապետության շրջանում Երուսաղեմի առաջին թագուհիները հայ արքայադուստրեր էին, իսկ Մելիսենդե թագուհու օրոք (1131–1153 թթ.) արդեն սկսեց գործել Սուրբ

Հակոբ Հայկական եկեղեցին, որին 1165 թ. իր հուշերում անդրադարձել է եվրոպացի ճանապարհորդ ու հոգևորական Յոհան Վյուլցբուգցին:

Պ. գ. դ. Յակոբ Չոլաքեանը «Արաբական աղբիւրները Անտիոք քաղաքի եւ շրջակայքի հայ հին գաղթականութեան մասին» հոդվածում արձանագրում է, որ բյուզանդական, ասորական, լատինական և, հատկապես, արաբ մատենագիրներն ու պատմիչները հաճախ են անդրադարձել Անտիոքի շրջանի հայկական մեծ գաղութին IX–XIII դարերում: Արաբ պատմիչները բազմիցս գրում են ինչպիսիք արշավանքներով Անտիոքի գրավման և տեղի սելջուկյան առաջնորդ Յադի Սուլանի սպանության մեջ հայերի դերի մասին:

Ժողովածուի «Այսրկովկաս և Միջին Արևելք» խորագրով բաժնում առկա է 10 հոդված:

ԳԱԱ թղթակից անդամ, պ. գ. դ. Ալբերտ Խառատյանը, «Ուղեգիրները Զմյուռնիայի հայերի մասին (XVII դ. I կես–XIX դ. I կես)» վերնագրով հոդվածում հանրագումարի բերելով եվրոպական տասնյակ ճանապարհորդների՝ Զմյուռնիայի ազգաբնակչության վերաբերյալ տվյալները, գրում է, որ սկսած Թավերներից (1631)՝ նրանց հաշվումներով Զմյուռնիայի հայերի թիվը տատանվում է 7–10 հազարի միջև: Օտարերկրյա ճանապարհորդների այցերը կրում էին ճանաչողական և հետախուզական բնույթ, որտեղ նրանց ուշադրությունը սեռվում էր փոքրամասնությունների, այդ թվում՝ էգեյան ծովի արևմտյան հատվածի հայ համայնքների ազգային և տնտեսական դիրքի վրա: Նրանց ճանապարհորդական գրառումները շատ դեպքերում համարվում են տեղեկատվության կարևոր աղբյուր, հատկապես, երբ խոսքը վերաբերում է Զմյուռնիայի հայերի կրոնական կառույցներին, ազգային խառնվածքին, վարքին և զբաղմունքին:

Պ. գ. դ. Գևորգ Ստեփանյանը, «XV–XVIII դդ. եվրոպական հեղինակների երկերը որպես Արևելյան Այսրկովկասի հայերի պատմության սկզբնաղբյուր» համառոտ ակնարկում հանրագումարի բերելով XV–XVIII դդ. եվրոպական տասնյակ ճանապարհորդ–ուսումնասիրողների, առևտրականների և կաթոլիկ միսիոներների թողած ճանապարհորդական նոթերի տեղեկությունները, եզրակացնում է, որ դրանք լրացնելու են գալիս հայկական սկզբնաղբյուրներում պակասող նյութը: Սկզբնաղբյուրային արժեք ունեցող այդ վկայությունները փաստում են Արևելյան Այսրկովկասում Կուրից մինչև Ապչերոնյան թերակղզի բնկած տարածքում, հայերի վաղ ժամանակներից բնակեցված լինելը, ինչպես նաև միջնադարում երկրամասի մի զգալի տարածքում ստվարաթիվ բնակչությամբ հայաբնակ գոտու իրողությունը: Որպես երկրամասի տեղաբնակ և մշակութակերտ ժողովուրդ՝ հայերը մասնակցեցին այդ տարածաշրջանի հասարակական–քաղաքական, սոցիալ–տնտեսական, կրթամշակութային կյանքին և ստեղծեցին հարուստ պատմություն:

Բ. գ. թ. Արծվի Բախչինյանը «Շվեդ ճանապարհորդ Նիլս Մաթսոն Շիոփինգը Հայաստանի և հայերի մասին» հոդվածում եզրակացնում է, որ Շիոփինգի (մոտ 1621–1680) ծանոթությունը հայ ժողովրդի հետ չի եղել մակերեսային: Նա, բուն Հայաստանից բացի, հայերի է հանդիպել Նմենում, Պարսկաստանում, Իրաքում, հետագայում նաև՝ Հոլանդիայում, իր «Ասիայում, Աֆրիկայում և շատ այլ հեթանոսական թագավորություններում

ուղևորությունների հակիրճ նկարագրություն» վերնագրով ուղեգրության մեջ գնահատել է նրանց արժանիքները՝ համարելով առաքինի ու իրենց հավատին նվիրված մարդիկ և թեկուզ հանրահայտ ու կցկտուր, սակայն արժեքավոր տվյալներ հաղորդել հայոց դավանանքի, ավանդույթների, կրթության, առևտրի և արհեստների վերաբերյալ:

Պ. գ. գ. Քրիստինե Կոստիկյանը «XVII դարի պարսկական աղբյուրները Շահ Աբբաս Ա-ի կողմից Այսրկովկասից Իրանի կենտրոնական ու հյուսիսային շրջաններ տարագրված հայության մասին» հոդվածում եզրակացնում է, որ պարսիկ պատմիչների տեղեկությունները վերաբերում են վերաբնակեցման կազմակերպմանը, Նոր Զուղա քաղաքի հիմնադրմանը, հայ վաճառականներին, պարսիկ պաշտոնյաներին (դարուգա, վեզիր), որոնք զբաղվում էին հայության գործերով, նրանց տրված որոշ արտոնություններով: Քննարկվում է շահի կառավարության կրոնական հանդուրժողականության իրական կողմերը վերաբնակեցված քրիստոնյաների նկատմամբ, որոնց թույլատրվել է եկեղեցիներ կառուցել և նշել իրենց կրոնական տոները: Չնայած այս բոլոր խորհուրդական միջոցառումներին՝ իրանցի պատմագիրները, ինչպես նաև այլ աղբյուրները, չեն թաքցնում Իրանի որոշ շրջաններում մասնավորապես Փարիզանում (Սպահանի մոտ) և Մազանդարանում, հայերի բռնի իսլամացման մասին փաստերը:

Պ. գ. թ. Կարեն Մկրտչյանը «Եվրոպական աղբյուրները Պարսկաստանի հայկական գաղթածախի որոշ հարցերի շուրջ» վերնագրով հոդվածում նկատում է, որ Պարսկաստանի հայկական գաղթավայրերը տարբեր պատմափուլերում գտնվել են եվրոպացի ճանապարհորդների հետաքրքրությունների կենտրոնում: Ըստ հեղինակի՝ Արևելքի երկրներում գործունեություն ծավալած օտար գործիչների հաղորդած տեղեկությունները լույս են սփռում հնամենի այս գաղթավայրի հայության սովորույթների ու կրոնական պատկերացումների, պարսկահայ կնոջ ավանդական կերպարի վրա, ինչպես նաև վերականգնում այն բնական միջավայրը, որտեղ ապրել և իր գործունեությունն է ծավալել գաղթաշխարհի հայության այս հատվածը:

Արվ. գ. թ. Իվեթ Թալարյանը «Նոր Զուղայի խոջայական ապարանքների հարդարանքը եվրոպացի ճանապարհորդների տեսանկյունից» վերնագրով հոդվածում գրում է, որ խոջայական առանձնատների գեղարվեստական ներքին հարդարման հիմքը Հին Զուղային է, որոնք զուգակցվել են արևելյան պերճության ազդեցությանն ու եվրոպայից եկող կենցաղավարման օրինակներին: Հեղինակն արձանագրում է, որ ժամանակի ընթացքում իրանական արվեստը չէր կարող անմասն մնալ այդ ամենից, և արդեն որոշակիորեն ձևավորված հայկական ու եվրոպական արվեստի միաձուլման հիմքը պահպանելով իր ավանդական կողմը՝ սկսեց անցում կատարել դեպի նորը՝ իր վրա կրելով իրանական կենցաղավարության և մշակույթի տարրերը, որն իր անհերքելի ազդեցությունն է թողել հայերի վրա:

Պ. գ. թ. Սեդա Տ. Օհանեանը «Միջագետք (Իրաք)–ի հայ գաղթօճախը ըստ բրիտանական աղբյուրներու (XIX դար)» վերնագրով հոդվածում եզրակացնում է՝ հայ վաճառականներն աշխույժ գործունեություն են ծավալել Հնդկական օվկիանոսի նավահանգիստներում, և, բնական է, որ անգլիացի ու այլազգի դիվանագետները կամ ուղևոր/գրոսսաշրջիկի անվան տակ քաղաքական գործիչներն ուղիներ պետք է փնտրեին սիրաշահելու հայ վաճառականներին՝

իրականացնելու համար իրենց քաղաքական կամ առևտրատնտեսական հեռահար նպատակները:

Պ. գ. թ. Վեներա Մակարյանը «XVIII դարի Հայկալի հայ համայնքի ընդհանուր նկարագիրը Ալեքսանդր Ռասսելի «Հայկալի բնական պատմությունը» աշխատությունում» վերնագրով հոդվածում նշում է, որ սույն աշխատությունը նշված ժամանակաշրջանի Հայկալի համապարփակ պատմության կարևորագույն աղբյուր է: Իսկ աշխատության մեջ այնպիսի հարցերի արծարծումն ու լուսաբանումը, ինչպիսիք են Բարձր Դուռն քաղաքականությունը, մուսուլման-ոչ մուսուլման, թուրք-մուսուլման ալյազգի, թուրք-ոչ մուսուլման փոխհարաբերությունները, հնարավորություն են տալիս հստակ պատկերացում կազմել Հայկալի հայերի կարգավիճակի վերաբերյալ:

Պ. գ. թ. Անի Ֆիլենկճեանը (Ֆիլիջյան) «Մուհամմէտ Ճեմալ Պարուզի «Ժամանակակից Սուրիական Ճեզիրէի ձևաւորման պատմութիւնը» աշխատութեան տեղեկութիւնները դէպի Սուրիա հայերու գաղթի մասին (1915–1945 թթ.)» վերնագրով հոդվածում եզրակացնում է, որ գիրքը, որպես սկզբնաղբյուր, գրեթե ամբողջությամբ կազմված է օտար աղբյուրների՝ ֆրանսիական, արաբական ու օսմանյան գրականության և փաստաթղթերի հիման վրա: Հոդվածագրի խոսքով՝ աշխատությունը ներառում է տեղեկություններ քրիստոնյաների՝ հատկապես հայերի նկատմամբ քեմալական թուրքիայի որդեգրած քաղաքականության մասին, որի հետևանքով Կիլիկիայից ու Արևմտյան Հայաստանից փրկվածները պարբերաբար գաղթել են իրենց հայրենիքից դեպի Սիրիա և այլուր:

ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի հայցորդ Արմեն Ասատրյանը, «Եվրոպացի ուղեգիրները Թիֆլիսի հայերի մասին» վերնագրով հոդվածում ներկայացնելով եվրոպացի ուղեգիրների՝ Ամբրոսիո Կոնտարինի, Շևալիե Շարդենի, Ջոզեֆ-Պիտոն Տուրնեֆորի, Յոհաննես Գուլդենշտեդի, Ալեքսանդր Նեգրիի, գնդապետ Ջոն Ջոնսոնի, Ռոբերտ Քեր Պորտրիի և այլոց համառոտ հուշերն ու օրագրությունները Թիֆլիսի հայերի մասին, նշում է, որ նրանք ջերմ խոսքեր են ուղղել հայերին և նկարագրել նրանց գրական կողմերը՝ աշխատասիրությունն ու բարությունը, կամեցողությունը և օտարին օգնելու պատրաստակամությունը:

Ժողովածուի հաջորդ «ԱՄՆ-ի և Եվրոպայի հայ համայնքները» բաժնում ներկայացված է 4 հոդված:

Պ. գ. թ. Քնարիկ Ավագյանը, «Մեծ Բրիտանիայի և ԱՄՆ-ի սկզբնաղբյուրները գաղութային ժամանակաշրջանի Ամերիկա մեկնած առաջին հայերի մասին (XVII դ. սկիզբ – XVIII դ. առաջին կես)» վերնագրով հոդվածում ի մի բերելով անգլիական գաղութատիրության շրջանում Ամերիկա մեկնած առաջին սակավաթիվ անհատ հայերի մասին մեզ հասած Մեծ Բրիտանիայի և ԱՄՆ-ի գրադարաններում պահվող սկզբնաղբյուրային սակավ, բայց արժեքավոր տեղեկությունները, եզրակացնում է, որ նրանց մեծ մասը տնտեսական ու պատմական հանգամանքների բերումով եվրոպական տարբեր երկրներում ցրված հայեր էին կամ նրանց օտարացած սերունդները, որոնք անհատական դրդապատճառներով անցել էին նոր վերաբնակվող գաղութ և ներգրավվել նրա տնտեսական ու հոգևոր կյանքի տարբեր բնագավառներում: Նրանք մեծ մասամբ կրել են օտարացած անուններ, նաև պատկանել քրիստոնեական հավատի տարբեր դավանանքների:

««Հայ ժողովրդի պատմությունը»». Դոնդոնի Վարդան Յոզեֆի հունգարացի ձեռագիրը» վերնագրով հոդվածում պ. գ. դ. Բալինտ Կովաչը (Հունգարիա) եզրակացնում է, որ հայազգի հեղինակ Դոնդոնի Վարդան Յոզեֆը ներկայացնում է հայ ժողովրդի պատմությունը՝ սկզբից մինչև իր ժամանակները (XVIII դարի վերջ): Այն հունգարերենով գրված ձեռագիր է, որը պահվում է Բուդապեշտում՝ Հայ Կաթողիկե եկեղեցու թանգարանում: Ձեռագիրը բաղկացած է 595 էջից: Ըստ Կովաչի՝ ձեռագիրը հունգարերեն առաջին աշխատությունն է, որում հայոց պատմությունը ներկայացված է իր ժամանակի գիտական տեսանկյունից:

Ասաիրանտ Էլինա Մխիթարյանը (ԱՀ) «Հարավ-արևմտյան (Գալիցյան) Ռուսիայի հայ գաղթածական իրավական, սոցիալ-տնտեսական կարգավիճակի լուսաբանումը Ի. Ա. Լիննիչենկոյի աշխատություններում» վերնագրով հոդվածում եզրակացնում է, որ տեղացիները հայերին համարել են առևտրային և դիվանագիտական «միջնորդներ Արևելքի ու Արևմուտքի միջև»:

Պ. գ. թ. Արման Մալոյանը իր՝ «Հայերի թիվը Կոստանդնուպոլսում ըստ եվրոպացի հեղինակների տվյալների (XVIII դարի վերջին քառորդ – XIX դարի սկիզբ)» վերնագրով հոդվածում հավանական է համարում, որ նշված ժամանակաշրջանում Կ. Պոլսում հայ ազգաբնակչության թիվը եղած լինի քիչ ավելի, քան եվրոպացի հեղինակների տվյալների հիման վրա հաշվարկված 70.000–80.000-ը, այսինքն՝ շուրջ 100.000:

Ժողովածուի հաջորդ՝ «Հայ սփյուռքն օտար աղբյուրներում» բաժնում ներկայացված է 4 հոդված:

«Մատենագիտական տվյալներ՝ բուլղարահայություն պատմամշակութային ժառանգության վերաբերյալ» վերնագրով հոդվածում պ. գ. թ. Գոհար Խնկանոսյանը (Բուլղարիա) գրում է՝ այդ թեման ուսումնասիրող հեղինակները հայեր են, որոնք հավաքում և պահպանում են այն ամենն, ինչ վերաբերում է Բուլղարիայի տարածքում ապրող հայերին կամ հայ-բուլղարական հարաբերություններին: Վերջին տասնամյակների ընթացքում նկատվում է նաև բուլղարացի գիտնականների հետաքրքրությունը հայերին առնչվող որոշակի թեմաների ուսումնասիրության հարցում: Հոդվածին կից ներկայացվել են բուլղարահայության վերաբերյալ պատմամշակութային աշխատությունների ձեռագրեր, ժողովածուներ, մենագրություններ, հոդվածներ, ցանկ:

Աստվածաբանության և փիլիսոփայության դոկտոր Աբել Մանուկյանը (Շվեյցարիա) «Ձուլցերիական վաւերագրերը ժրնեւի եւ Լոզանի հայկական գաղթածականներուն մասին» վերնագրով հոդվածում Լոզանում հայկական ներկայության վերաբերյալ փաստաթղթերը ներկայացնում է ըստ Շվեյցարիայի Համադաշնության արխիվների, կանտոնների, համալսարանի, ինչպես նաև Ազգային գրադարանի նյութերի: Փաստաթղթերից պարզ է դառնում, որ Լոզանում հայ ուսանողների կողմից ստեղծված Եվրոպայի հայ ուսանողական միության հայանպաստ գործունեությունն ուղղված է եղել Հայկական հարցի քարոզչությանը: 1886 թ. աշնանը համալսարանի ուսանողներ Ավետիս Նազարբեկյանի, Մարո Վարդանյան-Նազարբեկյանի, Ռուբեն Խանազատի, Գաբրիել Կաֆյանի, Գեորգ Ղարաջյանի և Քրիստափոր Օհանյանի շնորհիվ հիմնադրվում է «Հայ հեղափոխական ընկերությունը», որը

հետազայում վերափոխվում է որպես Սոցիալ-դեմոկրատական հնչակյան կուսակցություն:

Պ. գ. թ. Հովհաննես Ալեքսանյանը «Հայերի թվակազմը Ռուսաստանում 1897–2010 թթ. (ըստ պաշտոնական վիճակագրական տվյալների)» վերնագրով հոդվածում ներկայացնում է Հայերի թվաքանակի աճն ու նրանց տարածման աշխարհագրությունը Ռուսաստանում՝ Ռուսական կայսրության, ԽՍՀՄ-ի և Ռուսաստանի Դաշնության 1897–2010 թթ. անցկացված մարդահամարների միջոցով: 100 տարվա ընթացքում Ռուսաստանի (առանց Անդրկովկասի) Հայ բնակչությունն աճել է ավելի քան 12 անգամ՝ 100 հազարից հասնելով 1,2 միլիոնի (ոչ պաշտոնական տվյալներով 2,5–3 միլիոն):

«Ձափախքի հիմնահարցի վրացական ընկալումները և դրանց վրա ազդող գործոնները (ըստ 1999–2009 թթ. վրացական տպագիր մամուլի նյութերի)» վերնագրով հոդվածում պ. գ. թ. Վահե Սարգսյանը եզրակացնում է, որ ներկայիս Վրաստանի տարածքում բնակվող, տեղաբնիկ ժողովուրդ հանդիսացող, միևնույն ժամանակ՝ որպես ազգային փոքրամասնություն հանդես եկող ջափախքահայության պահանջները, որոնք համապատասխանում են միջազգային իրավունքի տառին ու ոգուն, վրաց հասարակական-քաղաքական միտքը որակել է անջատողականության դրսևորում, ՀՀ-ի և ՌԴ-ի կողմից ուղղորդվող սադրանք Վրաստանի տարածքային ամբողջականության դեմ:

Այսպիսով, ժողովածուն ներառում է գիտական ուսումնասիրություններ, որոնք նոր լույս են սփռում օտար միջավայրերում տեղի ունեցած, իսկ, երբեմն էլ, մոռացության մատնված իրադարձությունների վրա, որոնք կատարվել են Հայության գործունե մասնակցությամբ: Դրանք հայտ են ներկայացնում փոխելու մեր պատկերացումները տարբեր դարաշրջաններում աշխարհի բազմաթիվ երկրներում բնակություն հաստատած Հայերի և օտար ազգերի ներկայացուցիչների փոխհարաբերությունների հարցի վերաբերյալ:

Ընթերցողի սեղանին է դրված աղբյուրներով հարուստ արժեքավոր գիտական հոդվածների ժողովածու, որը հավակնում է դառնալ սփյուռքագիտական նոր մատենաշար:

ԿԱՐԵՆ ՄԿՐՏՉՅԱՆ

Պ. գ. թ., ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի Հայ գաղթօջախների և սփյուռքի պատմության բաժնի գիտաշխատող, Երևանի հենակետային բժշկական քոլեջի դասախոս: Գիտական հետաքրքրությունը՝ Իրանի Հայ համայնքի և ՀՀ – ԻԻՀ հարաբերությունների պատմություն: Հեղինակ է 20 հոդվածի: K86Mkrtchyan@gmail.com